

El pensament pedagògic a l'Amèrica Llatina i Carib, des d'una perspectiva actual

Lúcia Helena Cavasin Zabotto Pulino*

Jordi Garcia Farrero**

Juliana Regina Avelar da Nóbrega***

Recepció original: 20 de maig de 2021

Acceptació: 2 de setembre de 2021

Publicació: 1 de juliol de 2021

A Miquel Soler, in memoriam

El professor Octavi Fullat (1987), que ha publicat articles brillants en aquesta revista d'ençà un temps, ens recorda que existeixen tres grans cultures que poden ser relacionades amb determinats cereals (blat, arròs, moresc/iuca) i, per extensió, amb diferents espais geogràfics respectivament (Europa, Àsia i Amèrica). Aquest monogràfic representa, doncs, una invitació a traslladar-nos a la darrera cultura esmentada per tal d'aproximar-nos a algunes de les principals claus interpretatives que constitueixen el seu pensament pedagògic contemporani sense renunciar al seu llegat. Abans, tanmateix, serà important que aquest conjunt de papers que ara tens a les mans puguin esdevenir una revista, tal com Julio Cortázar (1998), qui també exercí de mestre en les petites localitats argentines de Bolívar y Chivilcoy, ens narra en aquest conte que reforça el poder de la lectura:

Un señor toma un tranvía después de comprar el diario y ponérselo bajo el brazo. Media hora más tarde descende con el mismo diario bajo el mismo brazo. Pero ya no es el mismo diario, ahora es un montón de hojas impresas que el señor abandona en un banco de la plaza. Apenas queda solo en el banco, el montón de hojas impresas se convierte otra vez en un diario, hasta que un muchacho lo ve, lo lee, y lo deja convertido en un montón de hojas impresas. Apenas queda solo en el banco, el montón de hojas impresas se convierte otra vez en un diario, hasta que una anciana lo encuentra, lo lee, y lo deja convertido en un montón de hojas impresas. Luego lo lleva a su casa y en el camino lo usa para empaquetar medio kilo de acelgas, que es para lo que sirven los diarios después de estas excitantes metamorfosis. (p. 446)

Si aquesta transformació s'ha fet feliçment realitat, comencem fent avinent que l'ús del sintagma d'Amèrica Llatina per situar topogràficament les pràctiques educatives analitzades també anirà acompanyat, sota el deixant de la pedagogia decolonial, del d'Abya Yala sense oblidar-nos d'altres amb la mateixa importància (Tawantinsuyu, Anahuac, Pindorama). Posem de manifest que la crítica principal del pensament decolonial (Enrique Dussel, Walter Dignolo, Aníbal Quijano, María Lugones) és que «el universalismo de la modernidad colonial europea recoloca a esa Europa en el centro y la refuerza, y, sobre todo, con el uso de un macromodelo universalista en que reinan las abstracciones en vez de la perspectiva, las experiencias y las acciones de las *actrices históricas*, en especial las subalternizadas» (Goikolea-Amiano, 2020, p. 354-355). Representa, doncs, una connexió i una reivindicació de les cosmovisions dels pobles originaris per tal d'emfatitzar, entre altres aspectes, la interculturalitat i una concepció de la natu-

(*) Instituto de Psicología da Universidade de Brasília, Brasília, Brasil, juliananobrega@unb.br

(**) Professor del Departament de Teoria i Història de l'Educació de la Facultat d'Educació de la Universitat de Barcelona. Membre de GREPPS. Adreça electrònica: jgarciat@ub.edu

(***) Instituto de Psicología da Universidade de Brasília, Brasília, Brasil, luciahelenaczp@gmail.com

ralesa que no presenta cap dicotomia vers la cultura i, per descomptat, amb els éssers humans.

Tal vegada convé recordar que l'interès epistemològic per l'Amèrica Llatina tampoc representa cap novetat en els estudis en educació de la nostra universitat si tenim en compte el seu recorregut docent i investigador durant les darreres dècades. Podem afirmar això perquè, en els plans d'estudi anteriors dels estudis en Pedagogia, existia una assignatura anomenada *Historia de la Educación Iberoamericana*, que malauradament no va tenir continuïtat amb la implementació de l'Espai Europeu d'Educació Superior (EEES) i, a més, hi ha una obra notable que s'ha dedicat a estudiar les seves principals aportacions pedagògiques (Bolívar, Martí, Vasconcelos, Sarmiento, Freire, Ponce, Mariátegui, Anísio Teixeira) com la contribució dels exiliats republicans en el territori americà (Lorenzo Luzuriaga, Herminio Almendros, Joaquim Xirau, Joan Roura-Parella). Una mostra d'aquest recorregut americanista quedà ben pales en el llibre-homenatge, titulat *La historia de la educación entre Europa y América: estudios en honor del profesor Claudio Lozano Seijas* (2018), editat per part dels professors Olegario Negrín-Fajardo, Javier Vergara i Conrad Vilanou.

En suma, sota aquest plantejament, presentem el següent monogràfic, coordinat en el marc de les ciutats de Barcelona i Brasília i, amb la presència de dues llengües de la comunitat de l'Amèrica del Sud (portuguès i castellà), que persegueix la intenció d'aproximar-nos a la seva realitat educativa a partir d'autors de diferents procedències i, per descomptat, de tres idees força. Per ordre d'aparició, podem dir que la primera d'elles tracta de confeccionar diferents biografies històriques que ens permeten aproximar-nos a pràctiques educatives molt significatives i, com a conseqüència d'això, s'inicia aquest recorregut amb un text, «Cultura, prácticas de enseñanza y “maneras de hacer” cotidianas en una escuela rural uruguaya. Los escritos de un maestro-director, 1929-1932», en el qual el biògraf d'Otto Niemann (1888-1958) analitza l'experiència Escuela N.º 11 de Progreso, situada en un context totalment rural d'Uruguai, a través del diàleg d'una de les seves obres pedagògiques, el *Libro Diario*. Després, és el torn d'un text que parteix d'una experiència personal, protagonitzada per Tirso W. Sáenz que acompanyà al revolucionari Ernesto Che Guevara (1928-1967) durant el seu periple com a ministre d'Indústries (1961-1965) amb un càrrec tècnic molt rellevant, per abordar el desenvolupament dels recursos humans a Cuba durant els primers compassos de la revolució castrista. Serà, doncs, el moment de traslladar-nos cap a la regió del Carib.

El segon eix temàtic representa una anàlisi diacrònica de diferents fenòmens molt significatius a nivell educatiu que ens permetran copsar diferents claus interpretatives dels esforços esmerçats per construir una província pedagògica a l'Amèrica Llatina. Aquest recorregut s'inicia amb el professor José Luiz M. Villar que realitza una reflexió de la figura dels menors desamparats durant la transició dels segles XIX i XX a l'Argentina i Brasil a propòsit dels discursos mèdics i jurídics. Es continua amb l'estudi de la carrera de Pedagogia a Brasil a través de l'acció comunicativa (Habermas) per tal de comprendre, segons les professores Catia Piccolo Viero Devechi, Gionara Tauchen i el professor Amarildo Luiz Trevisan, la seva trajectòria en relació als tres pilars del món de la vida (reproducció cultural, integració social i socialització). Més tard, les professores Olivia Morais de Medeiros Neta, Sandra Maria de Assis i Ísis de Freitas Campos destaquen la importància dels viatges a l'exterior pel desenvolupament de l'ensenyament tècnic brasiler en el marc d'una perspectiva transnacional. Es clou aquest segon bloc amb un text, titulat «O que assusta em Paulo Freire: educação libertadora na América Latina

hoje», que ens alerta de la temptació totalitària actual per combatre tots aquells grans educadors que contribuïren a establir unes idees, sota el deixant de la pedagogia crítica, que foren materialitzades en unes pràctiques educatives que convertiren Amèrica Llatina en *terra d'esperança* durant el segle passat, tal com destaca l'historiador britànic Eric Hobsbawm (2018).

En darrer terme, trobem un parell d'articles més que romanen situats en el marc d'un pensament pedagògic emergent al llarg de les darreres dècades. Fem referència a aquells estudis que situen, en el centre del procés d'ensenyament-aprenentatge, les maneres d'estar-en-el-món i relacionar-se amb el coneixement dels pobles indígenes que històricament han tingut una relació complexa o de rebuig per part de les institucions estatals. Es fa palès, doncs, que els dos textos que tanquen aquest monogràfic comparteixen aquest posicionament epistemològic però cal fer notar que divergeixen en el seu plantejament. Per un costat, els professors Santiago Pich i Eduardo Galak assenyalen, a partir de Viveiros de Castro (1951), el qual dialoga amb Claude Lévi-Strauss, Gilles Deleuze i Félix Guattari, diferents claus interpretatives de la formació humana i l'educació del cos des d'una perspectiva ameríndia. Altrament, tanquem aquest monogràfic amb el relat de diferents experiències transformadores, enfocades a la formació docent de joves universitaris, a Colòmbia, Xile i Brasil a partir de la pedagogia decolonial. Aquesta nova manera de fer i aprendre cal situar-la, segons el criteri del professor Abdiel Rodríguez (2017), en sintonia amb antecedents tan rellevants com la filosofia de l'alliberament (Enrique Dussel), l'anàlisi de sistemes mundials (Immanuel Wallerstein, Fernand Braudel), estudis xicanos contra l'assimilacionisme (Nelson Maldonado), estudis històrics postcoloniais (Ranjit Guha), Marxisme negre i feminisme i les epistemologies del sud (Boaventura de Sousa Santos).

Per últim, es fa avinent que tots els articles que acabem de presentar formen part de l'àrea de coneixement anomenada Pensament Pedagògic contemporani que pot entendre's com una solució al dilema plantejat entre l'antiga Història de la Pedagogia, excessivament idealista, i la moderna Història de l'Educació que, sota la pretensió d'abastar una història total, va deixar un xic de banda els aspectes intel·lectuals (Vilanou i Laudo, 2014).

Això permet, tal com s'ha pogut percebre durant la seva presentació, un diàleg entre els actors, les pràctiques educatives, les institucions i els contextos socials i, per un altre costat, amb els conceptes, els discursos pedagògics i les narratives pedagògiques de mitjà i llarg abast (metarelats). No hi ha dubte que el Pensament Pedagògic permet bastir una síntesi entre el passat i el present i, al mateix moment, entre tot allò que s'ha produït per mitjà de la reflexió i de l'acció pedagògica. Això ens remet, tal com deixa palès Lorenzo Luzuriaga (1963), que també trobà refugi i esperança a terres llatinoamericanes per causa de la victòria franquista, reproduir unes paraules molt encertades de Goethe en l'obra *Anys d'aprenentatge de Wilhelm Meister*:

Pensar y obrar, obrar y pensar, es la suma de toda sabiduría, en todo tiempo reconocida, en todo tiempo practicada, pero no por todos advertida. Una y otra cosa han de alternar eternamente en la vida, como la inspiración y la expiración; debían ser inseparables como la pregunta y la respuesta. Quien se hace una ley de lo que el genio de la razón humana susurra secretamente al oído de cada recién nacido, es decir, somete la acción al examen del pensar y el pensar al examen del hacer, éste no puede equivocarse nunca y, si se equivoca, encontrará pronto el buen camino. (p. 134)

Referències

- Cortázar, J. (1998) *Cuentos completos/1 (1945-1966)*. Madrid, Alfaguara.
- Fullat, O. (1987) *Eulàlia, la Ben plantada*. Barcelona, Plaza & Janés.
- Goikolea-Amiano, I. (2020) «Historizar para decolonizar». *Ayer* (Asociación de Historia Contemporánea), núm. 117, p. 351-365.
- Hobsbawn, E. (2018) *¡Viva la revolución! Sobre América Latina*. Barcelona, Editorial Crítica.
- Luzuriaga, L. (1963) *La Pedagogía contemporánea*. Buenos Aires, Losada.
- Negrín, O.; Vergara, J., Vilanou, C. (2018) *La historia de la educación entre Europa y América: estudios en honor del profesor Claudio Lozano Seijas*. Madrid, Dykinson.
- Rodríguez, A. (2017) «Hacia una crítica a la Modernidad desde Abya Yala». *Revista FAIA (Revista de Filosofía Afro-In do-Americana)*, Vol. 6, núm. 29 (document en línia). Recuperat de: <https://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=6246930> [accés: 14/07/2021].
- Vilanou, C., Laudo, X. (2014) «La Historia conceptual en la historiografía de la educación: Hacia una historia del pensamiento pedagógico», *Encounters/Encuentros/Rencontres on Education*, vol. 15, p. 161-180.